

В.Ю. Шепітько, д-р юрид. наук, професор,
зав. кафедри криміналістики
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондент АПрН України, м. Харків

УДК 343.985

ВИКОРИСТАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ

Сучасні тенденції криміналістики вирізняються зверненням до комплексних підходів, розробки та пропонування надійних засобів протидії злочинності. У цьому сенсі досить новою й дискусійною є проблема формування й використання тактичних операцій як засобів криміналістичної тактики, що визначають найбільш доцільну послідовність проведення слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційно-технічних заходів, а також їх черговість і порядок. Призначення тактичних операцій – сприяти оптимізації розкриття й розслідування злочинів. Їх побудова й використання є визначальною тенденцією розвитку слідчої практики з метою розв'язання завдань, які інакше вирішити складно або взагалі неможливо [1, с. 507].

До концептуальних засад розробки та впровадження тактичних операцій у слідчу діяльність звертались різні вчені-криміналісти (Р.С. Белкін, А.В. Дулов, І.М. Комаров, В.М. Шевчук, В.І. Шиканов та ін.). Але й на сьогодні залишаються невирішеними проблеми щодо поняття «тактична операція», її змісту та видів, функціонального призначення, можливостей реалізації. Окремі науковці справедливо вказують, що певні труднощі в дослідженні проблеми формування тактичних операцій становлять нерозробленість і недосконалість системи методів їх пізнання й вивчення. Цим у першу чергу пояснюється низький рівень емпіричної бази наукових напрацювань, який ґрунтується в основному на окремих прикладах практики. Деякі труд-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

нощі й перепони в подальшому розвитку теорії формування тактичних операцій пов'язані з її комплексністю, можливості ж вивчення останніх шляхом застосування традиційних прийомів криміналістичних наукових досліджень мінімальні [13, с. 87].

Необхідність розробки й застосування тактичних операцій підтверджується слідчою практикою. Так, за результатами емпіричних досліджень, здійснених І.М. Комаровим, усі опитані працівники органів попереднього (досудового) слідства й дізнання заявили, що використовують криміналістичні операції у своїй практичній діяльності, а 75% респондентів указали на їх особливу необхідність при розкритті, розслідуванні й попередженні складних злочинів [11, с. 33]. В.М. Варцаба оприлюднив такі результати: 68% проанкетованих слідчих прокуратури й МВС України вважають за доцільне провадити слідчі дії й оперативно-розшукові заходи в певних комплексах; на думку 64% слідчих існує нагальна потреба в розробці типових тактичних операцій стосовно розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами; причому 56% проанкетованих практичних працівників зазначили, що розробка типових тактичних операцій сприятиме оптимізації розслідування злочинів [5, с. 88].

Тактична операція – це поєднання однойменних або різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування в даній слідчій ситуації. При цьому кожна з дій, що охоплюються в операцією, є самостійною, здійснюється згідно з кримінально-процесуальним законодавством, не може бути замінена іншою без достатніх підстав і відповідних процесуальних умов [12, с. 482].

Застосування тактичних операцій передбачає виокремлення їх видів і створення відповідних класифікацій. У криміналістичній літературі пропонувалися різні критерії щодо диференціації тактичних операцій. Зокрема, І.М. Комаров класифікує їх відповідно до критерію їх теоретичної й практичної значущості за: а) підставами структури змісту (однорідні й неоднорідні); б) часовою структурою (скрізні й локальні); в) галуззю використання відповідних рекомендацій (загальні, особливі й одиничні); г) критерієм відносності характеру вирішуваної системи складних особливих цілей (завдань); д) характером слідчих ситуацій; е) рівнем їх спільності (типові, специфічні) [10, с. 166]. М.П. Яблоков тактичні операції класифікує за: а) правовим статусом – на слідчі, слідчо-розшукові й оперативно-

розшукові; б) характером складових їх дій – на однорідні й неоднорідні; в) часовими властивостями – на нетривалі й тривалі, одночасні й послідовні; г) ступенем їх несподіваності для підозрюваних, обвинувачених та інших заінтересованих осіб – з максимальним використанням ефекту несподіваності і частково несподівані; д) місцем проведення – здійснювані в одному й у різних місцях; е) участю спеціалістів і застосуванням криміналістичної та іншої техніки – з використанням спеціальних знань, техніки й без застосування таких [16, с. 84].

Пропоновані критерії класифікації тактичних операцій мають певну теоретичну вагомість. Така їх диференціація дозволяє створити деяке уявлення щодо окремих сторін поняття і змісту тактичних операцій. Однак зазначені конструкції ще не можуть бути розглянутими для застосування як так звані програми чи типові моделі.

На нашу думку, важливе прагматичне значення має поділ тактичних операцій за їх внутрішньою структурою в такий спосіб: (1) дві й більше однотипних слідчих дій (наприклад, груповий обшук); (2) комплекс різнопланових слідчих дій; (3) комплекс слідчих та оперативно-розшукових дій; (4) комплекс слідчих дій і заходів організаційного характеру; (5) система оперативно-роз-

шукових заходів (оперативно-тактична операція); (6) комплекс оперативно-розшукових та організаційних заходів [14, с. 147].

Певний інтерес становить співвідношення понять «система слідчих дій» і «тактична операція». Останнім часом у криміналістиці перший термін є достатньо поширеним. Він передбачає поєднання однойменних або різнойменних слідчих дій, яке не є довільним, а спрямовано на виконання певного завдання розслідування. Тому, на наш погляд, «система слідчих дій» – це різновид тактичної операції; співвідносяться ж вони як загальне й окреме.

Повторюваність певних тактичних операцій дозволила окремим науковцям висловити думку про їх обов'язковість. Як вважає О.Я. Баєв, існують обов'язкові тактичні операції при розслідуванні злочинів, до яких можуть бути віднесені «Захист доказів» та «Перевірка показань особи, яка визнала себе винною у вчиненні злочину» [2, с. 254-268]. За нашим переконанням, поділ тактичних операцій на обов'язкові й необов'язкові не є обґрунтованим. Віднесення тактичних засобів до обов'язкових означає втрачання ними тактичного характеру.

У теорії криміналістики існують досить цікаві пропозиції стосовно змісту тих чи інших тактичних операцій, обґрунтування

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

доцільності їх використання в слідчій діяльності. На сучасному етапі спостерігається також перехід від розгляду й пропозиції окремих тактичних операцій («Розшук», «Атрибуція трупа», «Відшкочування матеріального збитку», «Документ», «Затримання», «Захист доказів» та ін.) до їх типізації щодо окремих видів (чи категорій) злочинів. Це стосується пропонування тактичних операцій щодо розслідування вбивств (В.О. Коновалова, С.Ф. Здоровко), злочинів, що вчиняються організованими групами (В.М. Варцаба), контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (А.М. Полях), фіктивного підприємництва (В.В. Білоус) та ін.

Реалізація тактичної операції передбачає, що вона завжди спрямована на вирішення проміжного (локального) завдання розслідування. Водночас на розв'язання тактичного завдання може бути спрямовано декілька тактичних операцій [15, с. 184]. Проблема виокремлення тактичних завдань у криміналістиці не знайшла достатніх розробок, тому вона вимагає подальших наукових досліджень. На сьогодні зроблені лише перші кроки на цьому шляху. Так, С.Ф. Здоровко пише, що тактичне завдання – це певна проблема, яка потребує свого опрацювання в процесі розслідування, має відокремлений

характер різного ступеня, передбачає використання різноманітних тактичних засобів (тактичних операцій, слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, тактичних комбінацій, тактичних або інших прийомів). Типізація завдань дозволить установити напрямок розслідування, окреслити коло проблем, що чекають свого вирішення, встановити типові засоби їх розв'язання [7, с. 118]. У літературних юридичних джерелах підкреслюється, що метою тактичної операції є вирішення окремого тактичного завдання. Однак порівнювати поняття її мети й тактичного завдання, на розв'язання якого спрямовано проведення такої операції, не можна, оскільки тактичне завдання може бути вирішене в результаті здійснення кількох тактичних операцій і комбінацій [4, с. 30].

Сумнівною, вважаємо, позицію тих учених-криміналістів, які завдання розслідування поділяють на стратегічні й тактичні. Зокрема, В.Д. Берназ і П.В. Берназ переконують, що стратегічний підхід дає можливість не тільки правильно визначити напрямок розслідування, змоделювати перспективний алгоритм доказування обставин, які підлягають установленню в кримінальній справі, подолати протидію розслідуванню, й досягти органічного взаємозв'язку між слідчими діями й оперативно-розшуковими захо-

дами. На цій підставі ці вчені зробили висновок про існування стратегічних операцій, що проводяться в кримінальних справах і спрямовані на доведення більшості або всіх обставин злочину, тоді як спрямованість тактичних операцій – доведення окремих обставин [3, с. 32]. На нашу думку, такі завдання є проміжними (локальними) й належать вони до тактичного порядку. Складно уявити в розслідуванні стратегічне, яке повинно мати більш глобальний характер і виходити за межі кримінальної справи. Тому й викликає сумнів розмежування тактичних засобів (системи слідчих дій і тактичних операцій) залежно від тактичності або стратегічності завдання розслідування.

Існує зв'язок між проміжним завданням розслідування й тактичною операцією, який простежується в наступному: 1) тактична операція розробляється стосовно проміжного завдання розслідування; 2) її реалізація здійснюється для вирішення проміжного завдання; 3) тактична операція буде ефективною тільки за наявності інформаційних даних у відповідній слідчій ситуації. І.М. Комаров зазначає, що реалізація криміналістичних операцій необхідним чином обумовлюється змістом поставлених систем цілей (завдань). Цілком очевидно, що їх зміст становлять результати,

очікувані від реалізації криміналістичних операцій. Але його надають не будь-які дії, а суворо визначені суб'єктом доказування і в чіткій послідовності [11, с. 80].

У криміналістичній науковій літературі справедливо наголошується, що проміжні (тактичні) завдання кореспондують тактичним засобам [5, с. 92]. О.Я. Баєв пише, що розслідування будь-якого злочину можна уявити у вигляді послідовного або паралельного вирішення слідчим низки локальних завдань, які забезпечують розкриття злочину і всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин, що входять до предмета доказування по кримінальній справі. Далеко не завжди можна вирішити те чи інше завдання за допомогою однієї слідчої дії, тактичного прийому, оперативно-розшукового заходу. Саме в таких випадках слідчий планує й реалізує тактичну операцію [2, с. 252].

Оптимізація слідчої діяльності передбачає розробку й пропонування типових тактичних операцій як найбільш ефективних комплексів слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів стосовно проміжних завдань і слідчих ситуацій. Такі операції становлять собою доцільні програми дій слідчого, виконують важливу методичну функцію й дозволяють обирати правильний напрямок у розсліду-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ванні. У криміналістичних джерелах зверталась увага на необхідність формування саме типових тактичних операцій [8], бо фактично це певна база знань, яка надає важливий орієнтир слідчому в обранні тактичних засобів та доцільної послідовності їх застосування.

Типові тактичні операції звернені до майбутнього, характеризуються певним прогностичним моментом. При визначенні їх ролі деякі вчені-криміналісти вважають, що вони повинні розроблятися у контексті формування відповідної видової або підвидової методики (мікрометодики), тобто вони мають бути їх невід'ємним складником. Крім того, вони мають бути максимально «прив'язаними» до типових слідчих ситуацій і враховувати конкретні тактичні завдання, що стоять перед слідчим [6, с. 36]. Із такою позицією, як вбачається, можна погодитися лише частково, оскільки тактичні операції розглядаються відповідно до виду (або різновиду) злочину, а не криміналістичної (видової, підвидової чи іншої) методики. Елементом останньої є початковий, наступний або інший етап розслідування злочинів. Тому й застосування тактичних операцій слід розглядати в межах цих етапів. Щодо максимальної «прив'язки» до типових слідчих ситуацій, то позиція автора статті є досить катего-

ричною. Зазначена «прив'язка» має бути здійснена в першу чергу до проміжних (тактичних) завдань, які передбачається вирішити. Слідчі ситуації впливають на наповнення тактичної операції відповідними інформаційними даними й визначають зміст її окремих структурних елементів.

У криміналістичних наукових джерелах поняття «типова тактична операція» і «типова модель криміналістичної операції» вживаються поряд [11, с. 226-299]. Моделі останньої є відбиттям певних властивостей досліджуваних об'єктів, обумовлених розслідуваними подіями злочинів [11, с. 228]. На нашу думку, модель тактичної операції – це наповнення певним змістом типової тактичної операції щодо конкретної кримінальної справи.

Реалізація тактичної операції здійснюється відповідно до окремих етапів. Учені-криміналісти вирізняють декілька етапів у їх реалізації. Так, Л.Є. Калюжна зазначає, що за традиційною схемою передбачаються такі етапи тактичної операції, як прийняття рішення про її проведення, моделювання тактичної операції, її підготовка, безпосереднє здійснення й процесуальне оформлення [9, с. 110, 111].

Застосування тактичних операцій у слідчій діяльності розпочинається з їх планування, визначення оптимального моменту

використання, розподілу функцій між учасниками, встановлення термінів виконання тих чи інших дій або заходів. Важливого значення набуває взаємодія слідчого й оперативно-розшукових працівників чи спеціалістів, створення й функціонування слідчо-оперативних груп (слідчих бригад). У цьому сенсі необхідно визначитись із процесуальними й непроцесуальними формами взаємодії [1, с. 495, 500] під час застосування тактичних операцій.

Таким чином, тактична опе-

рація є важливим криміналістичним засобом у слідчій діяльності, який має надавати допомогу слідчому при розслідуванні окремих видів злочинів. Це своєрідний орієнтир у вирішенні проміжних (тактичних) завдань розслідування злочинів. Тому розробка, пропонування й використання тактичних операцій сприятиме не тільки формуванню «наукових конструкцій», а й (що найголовніше) підвищенню ефективності слідчої діяльності та її якості.

Список літератури: 1. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г. *Россинская Е.Р.* Криминалистика: Учебник / Под ред. Р.С. Белкина. – М.: Изд. гр. НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 990 с. 2. Баев О.Я. *Основы криминалистики: Курс лекций.* – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экзамен, 2003. – 320 с. 3. Берназ В.Д., Берназ П.В. Криміналістична стратегія як наукова категорія // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – О.: Юрид. літ., 2008. – Вип. 44. – С. 28-32. 4. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП, 2007. – 512 с. 5. Варцаба В.М. Розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами (тактико-психологічні основи). – Х.: Гриф, 2004. – 111 с. 6. Журавель В.А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. матер. – Х.: Право, 2006. – Вип. 6. – С. 30-36. 7. Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). – Х.: Гриф, 2004. – 176 с. 8. Здоровко С.Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: Метод. рекомендації. – Х.: НЮАУ, 2002. – 48 с. 9. Калюжна Л.Є. Перевірка показань на місці як елемент тактичної операції // Вісн. Акад. адвокатури України. – К.: Вид. центр Акад. адвокатури України, 2006. – Вип. 6. – С. 109-112. 10. Комаров І.М. Класифікація тактико-криміналістических операцій досудебного виробництва // Уголовно-процессуальные и криминалистические чтения на Алтае: Матер. ежегод. межрегион. науч.-практ. конф., посв. памяти засл. юриста Е.Н.Тихонова / Под ред. В.К. Гавло. – Вып. 7-8. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2008. – С. 160-167. 11. Комаров І.М. Криміналістические операции в досудебном производстве. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 346 с. 12. Курс криминалистики: В 3-х т. – Т.1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 683 с. 13. Шевчук В.М. Формування тактичних операцій у криміналістиці: актуальні проблеми сьогодення // Пробл. законності. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 70. – С. 83-89. 14. Шепітько В.Ю. Криминалистика: Курс лекцій. – Изд. 3-е. – Харьков: Одиссей, 2006. – 368 с. 15. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз). – Х.: Харків юрид., 2007. – 432 с. 16. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 112 с.

Надійшла до редакції 28.01.2009 р.